

(əvvəli ötən sayımızda)

Min illərdən bəri ermənilər bizim təxiti-hökumətimizdə olmayıbmi? Hansı əsrdə, hansı vaxtda biz onlara qəsd edib onlar ilə düşmənçilik etmişik? Biz əksinə olaraq həmişə onların can, mal, ərz [torpaq – F.C.] və namus, din və məzhəblərin himayət edib özləri ilə də yeganəlik və bəradərliklə dolanmamışımı? İndi nə oldu ki, biz türk-müsəlmanlar insafsız, allahsız bir vəhşi sürü dərcəsinə tənzil edib [əksillib – F.C.] polislərin əlində ermənilərin qanlarını tökmək üçün launşür [şüursuz – F.C.] olaq? Xeyr, bu ləkələri, bu rüsvayçılıqları türk-müsəlmanlıq qəbul edməz. Əlbəttə! Biz ermənilərə və qeyri-tayfalara görə tərəqqi etməmişik, elmimiz yoxdur, cahiliz. Lakin bunların cümləsi ilə belə, bizim xudada [Allah vergisi – F.C.] təbiətimizdə qoyulan insaf, mürvət, mərdanəlik və şücaətimizi unutmamışıq. Bir polis, bir qubernator əlində biz alət olmayız, bu ləkələri, bu rüsvayçılıqları götürməyiz”.

Ermənilərin məhz bu dövrdə panislamizm amilini ortaya atması heç də təsadüfi deyildi. Onlar millətlərə rarası toqquşmalara dini rəng verməklə, ictimaiyyətin diqqətini belə bir fikrə yönəltmək istəyirdilər ki, əgər ermənilər fanatik müsəlmanların ilk qurbanları dırsa, digər xristianlar – ruslar, gürcülər və b. növbəti qurbanlar ola bilər. Beləliklə, antimüsəlman əhval-ruhiyyəni qızıqdırmaq, ermənilər yenə də islamın Rusiya imperiyası üçün, bütün xristianlar üçün təhlükə törətdiyi ideyasını təbliğ etməyə çalışırdılar. Ə.Ağaoğlunun qeyd etdiyi kimi, ermənilər azərbaycanlıların xəyanətçilik və etibarsızlığı haqqında ideyanı bilərəkdən məhz canişin İ.İ.Vorontsov-Daşkovun nəzərdə tutduğu islahatların hazırlandığı zaman ortaya atmışlar. Bu islahatlar hüquqları tapdalanmış Qafqaz müsəlmanlarını da əhatə etməli idi və nəticədə onlar iqtisadi və mədəni cəhətdən inkişaf edəcəkdilər. Ermənilər bunu istəmir və bundan qorxurdular. Azərbaycanlıların Cənubi Qafqazda say çoxluğu

şəraitində həmin perspektiv ermənilərin diyarın ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatındakı mövqeyini ciddi zəiflədə bilərdi. Ə.Ağaoğlu ermənilərin narahatlığını bu cür təsvir edirdi: “Təbiidir ki, yeni islahatlar onlara [azərbaycanlılara – F.C.] bu yeniləşmə üçün daha geniş və rahat yol yaradacaq. Əlbəttə, bundan sonra bütün şeylər tərsinə dönəcək, vəziyyət dəyişəcək və müsəlmanlar,

onlarla rus cəmiyyəti arasında keçilməz etimadsızlıq uçurumunu yaratmaqdır.”

Lakin ermənilərin Cənubi Qafqazda öz güclərini itirmək qorxusu onların panislamizm amilini ortaya atmasının yeganə səbəbi deyildi. 1905-ci il fevralın sonunda Qafqazda canişinliyin bərpasından və qraf İ.İ.Vorontsov-Daşkovun canişin təyin olunmasından sonra hökumətin ermənilərə dair siyasətində dəyişik-

imtiyazları və nəzarəti qaytarmağa mane ola bilər. Ermənilər Rusiya hakim dairələrinə qarşı barışmaz düşmən mövqeyindən imtina etməli idilər. Təsadüfi deyil ki, onlar hökumət əleyhinə təbliğatı zəiflədir, yerli administrasiyanın və polisin tənqidindən imtina etməsələr də, əvvəlki sərtliyi yumşaldır və bununla yanaşı, uydurma ittihamların bütün erməniləri və digər xristianları qırmaq niyyətində olduqlarını bəyan edirdilər.

İ.İ.Vorontsov-Daşkovun siyasəti nəticəsində ermənilər XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində itirdikləri hüquqları tədricən bərpa

guya biz müsəlmanlar bir hökuməti-müstəqileyi-islamiyyə fikrinə düşüb guya biz Rusiyaya xain və ədu [düşmən – F.C.] imişik. Ermənilər sadıq və hafiz...”

Bu məsələyə yekun vuraraq qeyd etmək lazımdır ki, erməni-azərbaycanlı qırğınları zamanı panislamizmin aparıcı rolu, Osmanlı dövlətinin təhrikçiliyi haqqında fikirlər ermənilər üçün əlverişli fon yaradırdı və bu gün də yaradır. Bununla onlar dinc əhaliyə qarşı terroru “vəhşi”, “sivilizasiyaya çatmamış” müsəlmanlardan məcburi müdafiə adı ilə pərdələmək fərsətini qazanmış olurlar. Ermənilər indiyədək bu yanaşmanı xaricdən, konkret olaraq Osmanlı dövlətindən idarə edilən “vahid düşmən mərkəzi”nin olması və onun müsəlman fanatiklərinə

Dəyişən dövr, dəyişməz erməni yalanları

“Carçı-Ekspress” dərgisinin səhifələrindən

etməyə başlamışdılar. Bu, erməni təbliğatında dəyişikliyin əsas səbəblərindən biri idi. İndi hökuməti günaqlandırmaq sərf etmirdi. Ə.Ağaoğlunun təbirincə desək, indi günaqlar “şər qüvvələr”, “ümumi düşmən” yox, panislamistlər, bütün müsəlmanlar idi, halbuki bir necə ay bundan əvvəl deyilirdi ki, müsəlmanların ermənilərə qarşı heç bir düşmənçiliyi yoxdur.

O, “Həyat” qəzetindəki məqaləsində yazırdı: “...ermənilərin müsəlmanlara bağladığı iftira və böhtanlar bu təriflədir: “Müsəlmanlar ilə ermənilərin arasına düşən nifaq, ədavətə səbəb itxial deyilmiş, başqa şey imiş. Müsəlmanlıq imiş. Müsəlmanlar guya

xristianlara qarşı qaldırması konsepsiyasının əsaslandırılması üçün istifadə edilirdi. Bununla əlaqədar Ə.Ağaoğlunun özü 1906-cı ildə yazırdı: “...əgər bizim camaatımızda panislamizm və pantürkizm olsaydı, biz özümüzü elə aparmazdıq, necə ki apardıq! ...Qafqazı dəniz Rusiyanın əlində saxlayan biz müsəlmanlar olmuşuq.”

Dörd-beş ay bundan əqdam [əvvəl – F.C.] yayıldı ki, Rusiya şərqdə məğlub olub [Rusiyanın Yaponiya ilə müharibədə məğlubiyəti nəzərdə tutulur – F.C.] və küll [bütün – F.C.] Rusiyanı iğtişaş və şuriş [çaxnaşma, qarşudurma – F.C.] selləri basıb. Dövlət və hökumət başını itirib, bilməyirdi ki,

Və bu acgöz, uzaqqörən qrup tərpendi, öz əlaltılarını müsəlmanların üstünə saldırdı, çarpışdı ki, xristianlıqdan sui-istifadə nəticəsində qazandığı müstəsna mövqeyini əldən verməsin. Ona bir şey lazımdır – müsəlmanları himayə, tabeçilik altında saxlasın, bunun üçün isə qarşıdan gələn islahatlar ərafəsində ən etibarlı vasitə müsəlmanları gözədən salmaq, ləkələmək, onlarla rus cəmiyyəti arasında keçilməz etimadsızlıq uçurumunu yaratmaqdır.”

nəhayət, müstəqil və himayəsiz yaşayacaq, onlar özlərinin say çoxluğuna, yaşadıqları ərazinin miqyasına və mənəvi keyfiyyətlərinə görə diyarın həyatı və tarixi üzərində üstün nüfuzə malik olacaqlar. Bu isə o deməkdir ki, ölkəni sərt buxovlarda saxlayan bir qrupun himayəsinə, nüfuzuna və gücünə son qoyulacaq.

Və bu acgöz, uzaqqörən qrup tərpendi, öz əlaltılarını müsəlmanların üstünə saldırdı, çarpışdı ki, xristianlıqdan sui-istifadə nəticəsində qazandığı müstəsna mövqeyini əldən verməsin. Ona bir şey lazımdır – müsəlmanları himayə, tabeçilik altında saxlasın, bunun üçün isə qarşıdan gələn islahatlar ərafəsində ən etibarlı vasitə müsəlmanları gözədən salmaq, ləkələmək,

lik baş vermiş və əvvəlki müttəfiq münasibətlər bərpa edilmişdir. Erməni ruhəniləri, həmçinin siyasi qüvvələri anladılar ki, kilisə əmlakı və məktəb məsələlərində məhdudiyətlərin aradan qaldırılması üçün əlverişli məqam yaranmışdır və bu səbəbdən hökumətin tənqid edilməsi, onun qırğın törətməkdə günaqlandırılması ermənilərə kilisə əmlakı və kapitalları, təhsil sistemi üzərində əvvəlki

çoxdan bəri birləşib bir hökuməti-müstəqileyi-islamiyyə [müstəqil islam hökuməti – F.C.] yapmaq fikrinə imişlər. Bu fikri hüsulə gətirmək üçün müsəlmanlar ən əvvəl gərək Rusiyaya hücum edib sonra qeyri-xristian tayfaları ilə birləşsələr. İşte ermənilərin qırılmağı müsəlmanların onların üstünə qəddərənə tökülməyi bu fikirlərdən naşı imiş.” Budur ermənilərin bizlərə təzədən etdikləri iftira və böhtanlar,

nə etsin. Küll Qafqazın kildi biz müsəlmanların əlindədir. Biz istəsəydik, Qafqaza Rusiyadan ayrılışdı. Bundan ötürü bizə heç bir şey etmək lazım deyil idi. Ancaq bu bəs idi ki, iğtişaş edənlərə qoşulaq. Lakin biz bunu istəmədik. Çünki əvvəla bizim camaatda nə panislamizm, nə pantürkizm fikri var və saniyə [ikincisi – F.C.] müsəlmanların fitrətən xəyanət və tūğyana ikrahları olub.”